

חדשות בעתיקות – יולי 2021

ד"ר יוסי בורדוביץ' – ראש תחום מורשת

דבר העורך

שלום לכולם,

הקיץ הגיע ואתו עונת החפירות הגדולה.

בימים אלו ממש מתקיימות מספר חפירות באתרי רשות הטבע והגנים הלאומיים: בתל צפית, בתל אבל בית מעכה, בתל שמרון ועוד.

העונות מלוות בממצאים נאים ובאווירה מצינת.

דומה שמשלחת החפירות בתל שמרון היא המשלחת היחידה מחו"ל שהצליחה להגיע ולחפור בצורה מסודרת, והיא עושה זאת בצורה מרשימה.

לאחרונה הסתיימו גם החפירה בשמורת הבניאס, החפירה התת-ימית בתל דור ומספר סקרים שבוצעו בשטחים הפתוחים.

בגליון זה נדון בשני נושאים מרכזיים: האחד – התקופות הפרה-היסטוריות, בהן מככב ידיד הירחון ד"ר עמרי ברזילי עם ידיעה על סקר גיאוארכיאולוגי בנגב ותגלית בין לאומית אשר פורסמה בכלי התקשורת בכל העולם. השני – הדרך הרומית בהר עמשא. על נושאים אלו נוסיף חידושים נוספים מהנעשה בעיר דוד. האחרון שבהם, אשר פורסם לקראת ט' באב, מביא אותנו אל הדרמה של ימי חורבן בית ראשון.

נאמר שבית המקדש השני חרב בגלל שנאת חינם. בימים בהם קולות של פילוג נשמעים כדבר שבשגרה, את קוראי הירחון מאחדת אהבתם לארכיאולוגיה ולמורשת.

מאחל לכולם שאהבת חינם תמלא את ליבנו תמיד.

כל טוב ובריאות איתנה לכולם,

יוסי

סקר גיאוארכיאולוגי בנגב

עומרי ברזילי ויואב אבני

הר הנגב ידוע כאזור ובו ריכוז גבוה יחסית של אתרים פרהיסטוריים. מבחינה גיאולוגית הוא מתאפיין בסדרה של מעיינות, חלקם מאובנים (טרוורטינים), ובטארסות נחליות שהורבדו במחזורים בין-קרחוניים.

חבל ארץ זה נחקר באופן אינטנסיבי ע"י משלחות ארכיאולוגיות בשנות ה-70 ובראשית שנות ה-80 של המאה הקודמת. החפירות והסקרים איתרו מספר גבוה של אתרים פרהיסטוריים מאוחרים (תק' פליאולית עליון - ניאולית), בניגוד לתקופות הקדומות מהן התגלו מעט אתרים (תק' הפליאולית התיכון) או לא נמצאו כלל (תק' פליאולית תחתון).

בשנים 2019–2020 קיימנו סקר גיאוארכיאולוגי במסגרת מחקר ISF, שמטרתו לבחון נוכחות של התקופות הקדומות - הפליאולית התחתון והפליאולית התיכון (איור 1). הסקר התמקד בחמישה אגני ניקוז: נחל צין, נחל נקרות, נחל פארן, נחל ניצנה ונחל בשור.

איור 1. חוליית סקר בפעולה באזור נחל פארן, אביב 2020

במסגרת הסקר זיהינו מספר ריכוזים של אבני יד האופייניות לתרבות האשלית של התקופה הפליאוליתית התחתונה בהר הנגב ובערבה (איור 2). הריכוזים נמצאו בסמיכות למקורות חומרי גלם וכן למקורות מים קדומים.

איור 2. ריכוז פריטי צור ואבן יד באזור הערבה, חורף 2019

באשר לתקופת הפליאולית התיכון, זיהנו מספר אתרים שמורים מן התרבות המוסטרית באזור הר הנגב (איור 3). חלקם נמצאו בסמיכות למשקעי טרוורטין המעידים על קיומם של מעיינות קדומים, וחלקם בסמיכות למקורות חומרי גלם. ככלל, צפיפות האתרים המוסטריים נמוכה יותר באזור הערבה וכוללת בעיקר אתרי סיתות.

איור 3. שרידי אתר מהפליאולית התיכון באזור באר רסיסים

סיכום

התמונה שעולה מהסקר היא שיש ייצוג נאה לתקופות הפליאולית התחתון והתיכון בנגב, וזאת בניגוד למקובל במחקר. הקרבה למקורות המים בשתי התקופות תואמת לדגם של התקופות המאוחרות, בו האדם, החי והצומח התרכזו סביב גופי המים. ממצאים אלה, יחד עם נתונים מהמחקר הגיאולוגי, מצביעים על אדפטציה של האדם לסביבה צחיחה למחצה כבר בתקופות הקדומות. היום ניתן לקבוע בביטחון שאזור המדבר היה חלק אינטגרלי מהעולם הפרהיסטורי של ארץ ישראל מראשית ההתיישבות האנושית באזורנו.

"דרך המלך" - פרויקט קהילתי חושף דרך רומית בהר עמשא

תושבי חבל יתיר חשפו מחדש קטע של דרך רומית עתיקה

דוידה דגן וגרגורי סרי

100 מטרים של דרך רומית עתיקה נחשפו השנה כחלק מתכנית קהילתית בהובלת רשות העתיקות ובשיתוף קהילת הר עמשא, קק"ל, רט"ג, חברת מקורות ומועצה אזורית תמר. בשאיפה להתוות מסלול טיול יזמה רשות העתיקות פרויקט שבמסגרתו ייחשף מחדש קטע באורך כ-2 ק"מ של דרך מסוקלת ומפולסת התחומה באבני שוליים. בשני קצות הקטע ישנם מגדל ובית חווה, העתידים גם הם להיחשף ולעבור שימור ופיתוח לטובת קהל המטיילים. כל אלה יהוו נקודות עניין ועוגן למסלול תיירותי חדש וייחודי באזור.

בתקופה הרומית הגיעה התרבות החומרית של ארץ ישראל לשיא פריחתה, כאשר אחת העדויות המרשימות ביותר לכך היא ללא ספק רשת הכבישים שסללו הרומאים במשך שנות שלטונם באזור. אפשר לראות את מערך הכבישים הרומיים כמפעל החשוב ביותר של המינהל הקיסרי בארץ ישראל, אשר ראה בתחבורה מרכיב מרכזי בתפקוד מערכת השלטון. הרומאים השקיעו את מיטב האמצעים שעמדו לרשותם בבניית מערכת כבישים אשר הקיפה את כל האימפריה שלהם. המאמצים הרבים הושקעו על מנת לאפשר העברה מהירה של יחידות צבא לכל נקודה ברחבי האימפריה וכן כדי להבטיח קשר יעיל וציב בין מוסדות המנהל השונים. אין ספק כי במקביל שירתו הכבישים גם את התעבורה האזרחית, סוחרים ותושבי המקום, אשר המשיכו להשתמש בהם במשך דורות רבים.

איור 1: הדרך הרומית בהר עמשא

לכן הוקמו עם הזמן לאורך הדרכים יישובים חדשים ונבנו תחנות מנוחה, בארות ומאגרי מים, מגדלי שמירה ומצודות. רשת כבישים רומיים ענפה חצתה את ארץ ישראל לאורכה ולרוחבה, כאשר מרביתם נסללו בעקבות מרידות היהודים במאות הראשונה והשנייה לסה"נ. עם זאת, ממצאים ארכיאולוגיים ובעיקר המידע מכתובות על אבני מיל, מעידים, כי סלילת הכבישים על ידי הרומאים באזורנו המשיכה גם במאות השלישית והרביעית לסה"נ. אבני מיל הן אחד מהמאפיינים של הדרכים הרומיות; הן הוצבו לאורכן במרחק ממוצע של 1.48 ק"מ ושימשו כתמרורים ועליהם כתובות שציינו את המרחק מהעיר הקרובה, תאריכי סלילת הדרך והצבת האבן וכמובן הקדשה לקיסר ששלט באתה העת.

אחד הקטעים השמורים והארוכים ביותר של הדרך התגלה צמוד להר עמשא - יישוב קהילתי קטן השוכן בקצהו המזרחי של יער יתיר, במפגש בין ספר המדבר ודרום הר חברון לבין הנגב ובקעת ערד. נראה כי קטע זה שייך לאחד מנתיבי התנועה המרכזיים, שעבר מירושלים דרך חברון וממשית למצד תמר שבערבה (מצד חצבה) ומשם המשיך לכיוון פיינ ו-Via Nova Traiana שבעבר הירדן ולאייילה (אילת). התוואי של דרך-אורך זו מוכר ממפת פויטינגר, מפה שהועתקה בימי הביניים ממפה עתיקה המבוססת ככל הנראה על נתונים מהאה השנייה לסה"נ. למרות שניתן לזהות בקלות את סגנון הסלילה והכשרת תוואי הדרך האופייניות לתרבות הרומית, העדר אבני מיל בקטע זה של הדרך משאיר את נושא התיארוך שלה פתוח להמשך המחקר הארכיאולוגי.

מתכנני הדרך השקיעו רבות בתכנון התוואי על מנת לשמור על דרך מישורית ככול שניתן, ללא ירידות ועליות תלולות. לאחר בחירה וסימון התוואי, הכשירו רומאים את הדרך - סיקול ופילוס התוואי ע"י חציבה (מינימלית), במקומות מסוימים ע"י מילוי אדמה שלעיתים נעשה על גבי תשתית של אבני שדה. בצדדים נתחמה דרך על ידי אבני שוליים שהשתמרו לגובה של נדבך אחד ושימשו למניעת סחיפה של אדמת המילוי ולסימון תוואי הדרך באופן ברור ונוח. לרוחב הדרך נבנו מדרגות שנועדו לגשר על הפרשי גבהים לאורך התוואי ולתמיכה טובה יותר בשכבות מילוי התשתית.

איור 2: הדרך הרומית – צילום אוויר

בחפירות שנערכו בין ימי הסגר של שנת 2020, נחשפו כ-100 מ' של הדרך הרומית בעזרת תושבי הר עמשא, שני-לבנה, מצודות יהודה, חירן, יתיר וערד. חלק מהדרך העתיקה עובר בתוך **שמורת הטבע הר עמשא**, והפעילות מתואמת עם מחוז דרום של רט"ג למניעת פגיעה בערכי טבע המצויים בשמורה. לאחר תיעוד מלא יעברו שרידי הדרך שימור, שחזור חלקי על ידי השלמת הקטעים החסרים וחזקוק של אבני השוליים. כל העבודות בפרויקט נעשו וייעשו בעתיד ע"י מתנדבים. הפרויקט צפוי להימשך גם בשנים הבאות והציבור מוזמן להגיע ליהנות ממסלול נפלא בנוף של השמורה והדרך הרומית.

לראשונה: מחקר זיהה נקודת מפגש בין האדם המודרני לאדם הניאנדרטלי

מחקר כרונולוגי של האתר בוקר תחתית בגן לאומי עין עבדת שבנגב, מספק הוכחה ראשונה מסוגה לקיומן במקביל בנגב של שתי התרבויות, ומדייק את זמן ההגירה של האדם המודרני מאפריקה לארץ ישראל - לפני 50,000 שנה.

המחקר של מכון ויצמן ורשות העתיקות יתפרסם במגזין המדעי PNAS

היכן ומתי נפגשו האדם המודרני והאדם הניאנדרטלי? מחקר חדש, המבוסס על חפירות מחודשות באתר הפרהיסטורי החשוב בוקר תחתית שבגן לאומי עין עבדת, זיהה, לראשונה במחקר, תא שטח בו התקיימו שתי האוכלוסיות במקביל, וקובע: המינים נפגשו בנגב לפני 50,000 שנה. המחקר התפרסם לאחרונה במגזין המדעי היוקרתי PNAS, בהובלת פרופ' אליזבטה בוארטו ממכון ויצמן למדע וד"ר עמרי ברזילי מרשות העתיקות.

איור 1. החפירות באתר בוקר תחתית. צילום: אליזבטה בוארטו, מכון ויצמן למדע

מחקרים גנטיים העלו שהאדם המודרני והאדם הניאנדרטלי נפגשו בעבר הרחוק במרחב הגיאוגרפי הקרוי אירואסיה (הכולל גם את ישראל), ואף החליפו גנים. מיקומם המדויק של המפגשים וזמנם, לעומת זאת, לא היו ידועים עד היום.

מחקר חדש, המבוסס על חפירות מחודשות באתר הפרהיסטורי החשוב בוקר תחתית שבגן לאומי עין עבדת, זיהה לראשונה עדות לפעילות של האדם המודרני בנגב, שהתקיימה בתקופה מקבילה לזו שבה פעל האדם הניאנדרטלי במרחב זה. זוהי, למעשה, ההוכחה הראשונה מסוגה לקיומן במקביל של שתי התרבויות במזרח התיכון.

במחקר, שמתפרסם לאחרונה במגזין המדעי היוקרתי PNAS, בהובלת פרופ' אליזבטה בוארטו ממכון ויצמן למדע וד"ר עמרי ברזילי מרשות העתיקות, הם אף מדוברים את זמן ההגירה של האדם המודרני מאפריקה לארץ ישראל - לפני 50,000 שנה.

איורים 2-3. החפירות באתר בוקר תחתית. צילום: עמרי ברזילי, רשות העתיקות

"בוקר תחתית הוא האתר הראשון מחוץ לאפריקה שאליו חדר האדם המודרני בדרכו אל העולם כולו, ומכאן חשיבות האתר, וכן חשיבות הדיוק בתיארוך שלו", אומר ד"ר עמרי ברזילי, מנהל החפירה באתר בוקר תחתית מטעם רשות העתיקות. "גילו של האתר כפי שעלה מהמחקר - 50,000 שנה - מעיד על כך שהאדם המודרני התקיים בנגב במקביל לאדם הניאנדרטלי, שידוע כי חי בו בתקופה זו. אין ספק ששני המינים, שחיו והסתובבו בנגב, היו מודעים זה לקיומו של זה. המחקר שלנו באתר בוקר תחתית מציב נקודת התייחסות חשובה וחד-משמעית על ציר הזמן של האבולוציה האנושית".

החפירה באתר בוקר תחתית נעשתה במימון מרכז מקס פלנק-מכון ויצמן לחקר ארכיאולוגיה ואנתרופולוגיה אינטגרטיבית.

במסגרת המחקר, תוארכו במעבדתה של פרופ' אליזבטה בוארטו עשרות דגימות פחם בשיטת פחמן 14 שנלקחו מהחפירה החדשה. לדברי ד"ר ברזילי, "תוצאות התיארוך מוכיחות, בפעם הראשונה במחקר הפרהיסטורי, את ההשערה שאכן התקיימה חפיפה במרחב בין התרבות המוסטרית המאוחרת, המזוהה עם האדם הניאנדרטלי, לבין התרבות האמירית, שנקשרת להופעת האדם המודרני במזרח התיכון".

איור 4: ד"ר עמרי ברזילי, פרהיסטוריון ברשות העתיקות, מחזיק חוד מאבן צור מאתר בוקר תחתית. צילום: רשות העתיקות

בפרק הזמן המכונה הפליאולית התיכון, 50,000-250,000 שנה לפני זמננו, חיו בעולם הישן במקביל שני מיני אדם: האדם הניאנדרטלי והאדם המודרני. האדם הניאנדרטלי חי באירופה ובמרכז אסיה, בעוד שהאדם המודרני חי באפריקה. המזרח התיכון וא"י בפרט היו גבולות התפוצה של המינים הללו, ולכן הם גם מכילים שרידים של שתי האוכלוסיות בפרקי זמן שונים.

איור 4: ד"ר עמרי ברזילי בוחן תחת זכוכית מגדלת חוד מאבן צור מאתר בוקר תחתית. צילום: אסף פרץ, רשות העתיקות

מחקרי דנ"א מלמדים, שלפני כ-60 אלף שנה החל תהליך נרחב של הגירה של קבוצות אדם מודרני מאפריקה לרחבי אסיה ואירופה, ומשם לשאר העולם, תהליך שגרם להיעלמותם של הניאנדרטלים ולהיטמעותם בתוך אוכלוסיית האדם המודרני. על כן, ההשערה במחקר היא שלאורך צירי ההגירה התקיים מגע לפרקי זמן קצרים בין האוכלוסיות והתרבויות הקדומות, שכלל גם החלפת גנים. המחקר הנוכחי מאשש לראשונה השערה זו, ולמעשה מוכיח שלפחות אחד מהמפגשים הבין תרבותיים האלה התרחש בנגב לפני 50 אלף שנה.

"מה היה טיבו של המפגש שאנו עדים לו בין שני מיני האדם? האם ברחבי הארץ הניאנדרטלים נכחדו באורח טבעי, בהתמזגות עם האדם המודרני, או שמא הם נעלמו בדרכים אלימות? שאלות אלה ימשיכו להעסיק אותנו, החוקרים, בשנים הקרובות", מסכם ד"ר ברזילי.

להורדת תמונות הקליקו כאן

1. החפירות באתר בוקר תחתית. אליזבטה בוארטו, מכון ויצמן למדע
- 2-3. החפירות באתר בוקר תחתית. צילום: עמרי ברזילי, רשות העתיקות
4. חוד מאבן צור מבוקר תחתית, המתוארך לפליאולית עליון קדום. צילום: קלרה עמית, רשות העתיקות
5. שכבה של כלי צור האופייניים לתקופת הפליאולית העליון הקדום, כפי שנמצאו בחפירת אתר בוקר תחתית. צילום: אליזבטה בוארטו, מכון ויצמן למדע
6. ד"ר עמרי ברזילי, פרהיסטוריון ברשות העתיקות, בוחן תחת זכוכית מגדלת חוד מאבן צור מאתר בוקר תחתית. צילום: אסף פרץ, רשות העתיקות
7. ד"ר עמרי ברזילי, פרהיסטוריון ברשות העתיקות, מחזיק חוד מאבן צור מאתר בוקר תחתית. צילום: רשות העתיקות

חזרזיר בבירת יהודה:

בחפירות של רשות העתיקות בגן הלאומי עיר דוד התגלה שלד של חזיר קטן בתוך הריסות מבנה מימי הבית הראשון

לדברי החוקרים, ממצא זה מתקשר להשערה, כי חלק מתושבי ירושלים בימי בית המקדש הראשון אכל גם בשר חיות לא כשרות - כולל חזיר, שלימים הפך לסמל המאכלים הטמאים ביהדות

מחקר משותף של חוקרים מרשות העתיקות ומאוניברסיטת תל אביב חשף ממצאים מרתקים, השופכים אור על מנהגי האכילה של תושבי ירושלים המקראית, היא עיר דוד. במסגרת חפירות ארכיאולוגיות המתנהלות בגן הלאומי עיר דוד, התגלו שרידים המעידים על אירוע של חורבן מבנה וקריסתו, תוך שהוא קובר תחתיו את כלל תכולתו. בין היתר, התגלה שלד שלם של חזרזיר. ממצאי המחקר של ד"ר לידר ספיר-חן מאוניברסיטת תל אביב וד"ר ג'ו עוזיאל ואורטל כלף מרשות העתיקות פורסמו לאחרונה בכתב העת Near Eastern Archaeology.

ד"ר לידר ספיר-חן מהחוג לארכיאולוגיה ותרבויות המזרח הקדום ע"ש יעקב מ. אלקוב וממוזיאון הטבע ע"ש שטיינהרדט באוניברסיטת תל אביב, זיהתה את השלד כחזיר צעיר, בן פחות משבעה חודשים. לדבריה, השלד השלם של החזיר נמצא בחדר לצד עצמות של בעלי חיים נוספים שהוכנו לצריכה, כגון כבשים, עיזים, בקר, עופות ודגים. מגוון בעלי החיים הנוספים וגיליהם מעידים על כך שהאוכלוסייה הייתה ממעמד גבוה יחסית. "גילוי השלד של החזיר שופך אור חדש על מנהגי האכילה והדיאטה של תושבי ירושלים בימי ממלכת יהודה, לפני יותר מ-2,700 שנה", אומרת ד"ר ספיר-חן. "תזונה זו הייתה מגוונת, וכללה גם בשר חזיר בהיקף מצומצם. ממצא זה מצטרף לממצאים נוספים שהתגלו בחפירות של השנים האחרונות בעיר דוד ובאתרים אחרים בממלכת יהודה, מהם עולה שצריכת בשר חזיר מעטה (בדרך כלל פחות משני אחוזים מכלל המכלול), התקיימה באתרים בירושלים ובסביבתה בתקופת הברזל."

החזיר התגלה במצב של עמידה, כאשר הוא לכוד בין כלי חרס בגדלים שונים, המתוארכים למאה השמינית לפני הספירה, ששימשו לאגירה. נראה שהחזיר מצא את מותו תחת קירות האבן של המבנה שקרסו עליו, מבלי יכולת להימלט.

לדברי ד"ר ג'ו עוזיאל ואורטל כלף, מנהלי החפירה מטעם רשות העתיקות: "הממצאים שנתגלו בסמוך לחזיר מעידים, כי במבנה שהו יהודאים ולא זרים. בין השאר, גילינו בחפירה בולות (פיסות טין שחתמו מסמכים) הנושאות שמות יהודאיים בכתב עברי קדום, למשל חחניהו ועשיהו". לדברי עוזיאל וכלף, "גילוי שלד החזיר מהווה עדות ארכיאולוגית נדירה, המוסיפה ידע משמעותי ורב חשיבות בכל הקשור לשאלות הקשורות במורכבות הדתית והחברתית של החברה שהתקיימה בירושלים של סוף ימי בית ראשון".

ספיר-חן, כלף ועוזיאל מסכמים: "הממצא הארכיאולוגי מהשנים האחרונות בחפירות עיר דוד מלמד, כי חלק מתושבי העיר – כמו גם חלק מתושבי יהודה בתקופת בית ראשון – לא הקפידו באופן מלא על האיסורים המקראיים, ובכלל זה האיסור על צריכת מזון שאיננו כשר. כך, למשל, כפי שעלה רק לאחרונה ממחקר עצמות הדגים מחפירות עיר דוד, מתברר שתושבי ירושלים בתקופה זו צרכו בין היתר גם דגים שאינם כשרים, כגון שפמונים". לדעת החוקרים, "גילוי שלד החזיר משלים את התמונה, ופותח מחדש את הדיון לגבי מנהגי האכילה של תושבי ירושלים בתקופת המקרא, ובעיקר בכל הנוגע להקפדה על מצוות הכשרות".

ראש מנהל ארכיאולוגיה ברשות העתיקות, ד"ר יובל ברוך, מסכם: "שוב מתברר כי החפירות הארכיאולוגיות שרשות העתיקות מנהלת בעיר דוד מזה כעשרים שנה, מהוות למעשה את המקור הארכיאולוגי החשוב ביותר לחקר חיי היום-יום בתקופת המקרא, והנתונים העולים מהן מהווים בסיס מחקרי רב חשיבות לדיון אקדמי ולבחינה של סוגיות רבות ומגוונות אחרות, כולל כאלו שבעבר לא ניתן היה לעמוד עליהן. כעת, עם השתכללות שיטות המחקר, עולים מן האדמה נתונים חדשים, והם נבחנים על ידי מומחים שונים. בין היתר, נבדקים גם נתונים הקשורים למנהגי האכילה של תושבי ירושלים המקראית".

[להורדת סרטון ותמונות יש להקליק כאן.](#)

1. שלד החזיר כפי שנחשף בשטח. צילום: אוסקר בחרנו, רשות העתיקות
2. ארכיאולוג רשות העתיקות, אוסקר בחרנו, מחזיק את גולגולת החזיר. צילום: ג'ו עוזיאל, רשות העתיקות
3. המבנה שבו נחשפו שלד החזיר ושברי הכלים. צילום: אורטל כלף, רשות העתיקות
4. שברי הכלים כפי שנתגלו בשטח. צילום: אורטל כלף, רשות העתיקות
5. ד"ר ג'ו עוזיאל ואורטל כלף מרשות העתיקות באתר החפירה. צילום: יניב ברמן, רשות העתיקות
6. ד"ר לידר ספיר-חן מאוניברסיטת תל אביב עם שלד החזיר. צילום: אוניברסיטת תל אביב
7. בולה "לעשיהו", כתובה בכתב עברי קדום, שנחשפה בחפירות. צילום: קלרה עמית, רשות העתיקות

"וְאֶת-חֹמַת יְרוּשָׁלַם סָבִיב נִתְצַו כָּל-חֵיל כְּשָׂדִים אֲשֶׁר רַב-טַבָּחִים" (מלכים ב' כ"ה, י')

בחפירות רשות העתיקות בגן הלאומי עיר דוד נחשף הקטע החסר של חומות ירושלים שהבבלים פגשו כשהחריבו את העיר בתשעה באב, לפני 2600 שנה

לדברי החוקרים, ממצא זה מחבר קטעים נוספים של החומה, שנחשפו לפני עשרות שנים, ומשרטט לראשונה ברצף את קו ההגנה המזרחי של העיר ערב החורבן הבבלי. בסמוך לחומה התגלו ידיות קנקנים שהיו בשימוש ערב החורבן, חותם בבלי וטביעת חותם הנושאת שם בכתב עברי קדום

במסגרת חפירות ארכיאולוגיות המתנהלות בגן הלאומי עיר דוד, התגלו שרידים של חומת העיר אשר נבנתה בתקופת הברזל - ימי בית המקדש הראשון בממלכת יהודה, כדי להגן על ירושלים ממזרח. החפירות מתנהלות בגן הלאומי עיר דוד מטעם רשות העתיקות, בשיתוף עמותת אל עיר דוד (אלע"ד), כחלק מפיתוח הגן הלאומי.

לדברי מנהלי החפירה, **ד"ר פיליפ ווקוסבוביץ** מהמרכז לחקר ירושלים הקדומה ו**ד"ר ג'ו עוזיאל ואורטל כלף** מטעם **רשות העתיקות**: "חומות העיר הגנו על ירושלים מפני מספר מתקפות במהלך שלטונם של מלכי יהודה, עד להגעת הבבלים שהצליחו לפרוץ את החומות ולכבוש את העיר. את שרידי ההריסות ניתן לראות בחפירות הארכיאולוגיות, שחשפו במהלך השנים עדויות רבות לחורבן, כולל מבנים שנשרפו על כל תכולתם. עם זאת, לא הכול נהרס, וחלקים של החומות, שעמדו והגנו על העיר לאורך עשרות שנים ויותר, נותרו עומדים עד עצם היום הזה".

הקטע החדש שנחשף מחבר בין שני קטעים שנחפרו בעבר במדרון המזרחי. בשנות השישים חשפה הארכיאולוגית הבריטית קת'לין קניון קטע של החומה בחלקו הצפוני של המדרון, ותארכה אותו לימי ממלכת יהודה. כעשור לאחר מכן, חשף הארכיאולוג יגאל שילה קטע ארוך של החומה, בחפירות שקיים בחלק הדרומי של המדרון. במשך השנים עלו טענות, הגורסות כי למרות אופיים המרשימים של השרידים, אין לראות בקירות אלו שרידי חומה. עם חשיפתו של הקטע החדש שמחבר בין התגליות מהעבר, נראה כי הוויכוח הוכרע, וכי מדובר באופן חד משמעי בחומה המזרחית של ירושלים הקדומה.

שחזור קטעים שפורקו בעבר במהלך חפירות בתחילת המאה ה-20, מאפשר לעקוב אחרי כמעט 30 מטרים נוספים של החומה, ששרדה לגובה של 2.5 מטרים ולרוחב של עד 5 מטרים. בספר מלכים ב', כ"ה, מופיע תיאור כיבוש העיר על ידי הבבלים: "וְאֶת-חֹמֹת יְרוּשָׁלַם סָבִיב נָתַצוּ כָל-חֵיל כְּשָׂדִים אֲשֶׁר רַב-טַבָּחִים" (מלכים ב' כה, י'). נראה כי דווקא את הצד המזרחי של החומה לא הצליחו הבבלים לנתץ, אולי בשל תלילותו של המדרון המזרחי של עיר דוד, המשתפל אל עבר הקדרון בזווית של 30 מעלות. את ממצאי ההרס והחורבן ניתן לראות במבנה שעמד צמוד לחומה ונחשף במהלך עונות החפירה הקודמות. בתוכו התגלו שורות של קנקני אגירה, שנשברו בתוך הריסותיו כאשר הוא נשרף וקרס. על ידידות הקנקנים מופיעות טביעות "רוזטה" בצורת שושנה, המתוארכות לסוף תקופת ממלכת יהודה.

בסמוך לחומה נחשף חותם טביעה בבלי עשוי אבן ועליו תיאור דמות הניצבת מול סמלים מסוגננים של שני האלים הבבליים מרדוך ונבו. לא הרחק ממקום מציאת החותם התגלתה גם בולה (טביעת חותם עשויה חומר) של איש יהודאי בשם "צפנ".

ממצאי החפירה עתידים להיות מוצגים בכנס רשות העתיקות "חידושים לחקר הארכיאולוגיה של ירושלים וסביבתה" בחודש אוקטובר הקרוב.

[להורדת סרטון ותמונות יש להקליק כאן](#)

1. סרטון בעברית. צילום ועריכה: יניב ברמן, עיר דוד ורשות העתיקות	7. שרידי חורבן שהתגלו סמוך לחומה בעונות החפירה הקודמות. צילום: אליהו ינאי, ארכיון עיר דוד
2. סרטון באנגלית. צילום ועריכה: יניב ברמן, עיר דוד ורשות העתיקות	8. ידידת קנקן ועליה טביעת רוזטה. צילום: קובי הראתי, עיר דוד
3. קטע החומה שנחשף. צילום: קובי הראתי, עיר דוד	9. ידידת קנקן עם טביעת עיגול קונצנטרי. צילום: קובי הראתי, עיר דוד
4. מנהלי החפירה: ד"ר ג'ו עוזיאל, אורטל כלף וד"ר פיליפ ווקוסבוביץ עומדים ליד קטע החומה שנחשף. צילום: קובי הראתי, עיר דוד	10. ידידת קנקן ועליה טביעת "למלך". צילום: יניב ברמן, רשות העתיקות
5. מנהלי החפירה יושבים על שרידי החומה. צילום: יניב ברמן, רשות העתיקות	11. טביעת חותם הנושאת את השם "צפנ" בכתב עברי קדום. צילום: קובי הראתי, עיר דוד
6. חומות העיר ירושלים בימי בית ראשון. איור: שלום קוולר, ארכיון עיר דוד	12. חותם הטביעה הבבלי. צילום: קובי הראתי, עיר דוד

חידת חודש יולי 2021

(פתרונות עד ה-25.07.2021 בלבד)

פתרון חידת חודש יוני 2021 : אומנה של אמת המים לקיסריה, בסמוך לקלואקה מקסימה (בין חוף האקוודוקט לבית הכנסת העתיק של קיסריה)

השיבו נכונה: יעקב שקולניק, ד"ר שי רוזן וד"ר נחום שגיב
ואם שכחתי מישו אתו הסליחה.